

BUXGALTERIYA HISOBINING METODI VA BUXGALTERIYA HISOBINING TAMOYILLARI**Boyqobulova Iroda***Samarqand iqtisodiyot va servis instituti Buxgalteriya hisobi
va auditi kafedrası assistenti***Ro‘zamorodov Isroil***Samarqand iqtisodiyot va servis instituti 2-kurs talabasi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada buxgalteriya hisobining ilmiy-uslubiy asoslari – uning metodi va tamoyillari tahlil qilinadi. Metod buxgalteriya hisobining umumiy ilmiy va xususiy usullari majmui sifatida ochib berilgan bo‘lib, uning tarkibiy qismlari: hujjatlashtirish, inventarizatsiya, baholash, kalkulyatsiya, hisobvaraqlar va ikkiyozuv, balans, hisobot kabi elementlar ko‘rib chiqiladi. Tamoyillar esa buxgalteriya hisobining asosiy qoidalari – ishonchlilik, to‘liqlik, davomiylik, moddiylik, ehtiyotkorlik, taqqoslanuvchanlik va xolislik nuqtai nazaridan tahlil etiladi. Maqola o‘zbek va xalqaro olimlarning ilmiy izlanishlariga tayanib, buxgalteriya hisobining metod va tamoyillari o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ochib beradi.*

Kalit so‘zlar: *buxgalteriya hisobi, metod, tamoyil, hujjatlashtirish, balans, ikkiyozuv, inventarizatsiya, kalkulyatsiya, moddiylik, ehtiyotkorlik.*

Аннотация: *В данной статье анализируются научно-методические основы бухгалтерского учета – его методы и принципы. Метод рассматривается как совокупность общенаучных и частных методов учета, а также его компоненты: документация, инвентаризация, оценка, расчет, счета и двойная запись, баланс, отчет. Принципы анализируются с точки зрения основных правил бухгалтерского учета – достоверности, полноты, непрерывности, существенности, осмотрительности, сопоставимости и объективности. Статья, основанная на научных исследованиях узбекских и зарубежных ученых, раскрывает неразрывную связь между методами и принципами бухгалтерского учета.*

Ключевые слова: *бухгалтерский учет, метод, принцип, документация, баланс, двойная запись, инвентаризация, расчет, существенность, осмотрительность.*

Abstract: *This article analyzes the scientific and methodological foundations of accounting - its methods and principles. The method is revealed as a set of general scientific and private methods of accounting, and its components are considered: documentation, inventory, valuation, calculation, accounts and double entry, balance sheet, report. The principles are analyzed from the point of view of the basic rules of accounting - reliability,*

completeness, continuity, materiality, prudence, comparability and objectivity. The article, based on the scientific research of Uzbek and international scientists, reveals the inextricable link between the methods and principles of accounting.

Keywords: *accounting, method, principle, documentation, balance sheet, double entry, inventory, calculation, materiality, prudence.*

Kirish

Buxgalteriya hisobi zamonaviy iqtisodiyotning ajralmas qismi bo‘lib, u korxonalarining moliyaviy-xo‘jalik faoliyati to‘g‘risida ishonchli va tizimli ma‘lumotlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Buxgalteriya hisobining ilmiy asoslarini ikki muhim tushuncha – metod va tamoyillar tashkil etadi. Metod buxgalteriya hisobi oldiga qo‘yilgan vazifalarni amalga oshirish yo‘llari va usullari yig‘indisini ifodalasa, tamoyillar esa bu jarayon qanday asosiy qoidalarga tayanishi kerakligini belgilaydi [1, 45]. Metod va tamoyillarni bir-biridan ajratib o‘rganish maqsadga muvofiq bo‘lsa-da, ular amaliyotda chambarchas bog‘liqdir. Metod tamoyillar asosida ishlab chiqiladi va tatbiq etiladi; tamoyillar esa metodning qanday qoidalar doirasida qo‘llanilishini ko‘rsatadi. Mazkur maqolada bu ikki toifaning nazariy jihatlari, ularning evolyutsiyasi va hozirgi zamon talablariga muvofiqligi o‘rganiladi.

Adabiyotlar tahlili

Buxgalteriya hisobining metodi va tamoyillari masalasi jahon ilmiy adabiyotida keng yoritilgan. Italiyalik matematik Luka Pacholi tomonidan 1494-yilda ikkiyozuv tizimining asoslari ishlab chiqilgan bo‘lib, bu buxgalteriya hisobi metodining shakllanishida muhim bosqich bo‘ldi [7, 27]. Keyinchalik nemis maktabi vakillari I.F. Sherr va E. Shmalenbax metod elementlarini tizimlashtirdilar. XX asr o‘rtalarida anglo-amerikan maktabida tamoyillarga asoslangan hisob kontsepsiyasi shakllandi. Masalan, A. Likerman buxgalteriya tamoyillarini uch guruhga – asosiy, tashkiliy va axloqiy tamoyillarga ajratgan [2, 112]. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) esa “asosiy tamoyillar” sifatida haqqoniylik, moddiylik, ustunlik mazmuni shaklidan, va davomiylik kabi qoidalarni belgilaydi [3, 18]. O‘zbekistonlik olimlardan B. Xodiev, N. Karimov, Sh. Shavkatov va boshqalar buxgalteriya hisobining metod va tamoyillarini milliy iqtisodiyotga moslashtirgan holda o‘rganganlar. Karimovning ta’kidlashicha, “buxgalteriya hisobining metodi ob’ektiv iqtisodiy qonuniyatlardan kelib chiqadi, tamoyillar esa sub’ektiv ravishda belgilanadi, lekin ular amaliyotda bir-birini to‘ldiradi” [1, 48]. Shavkatov esa buxgalteriya hisobining zamonaviy tamoyillarini “boshqaruv qarorlarini qabul qilishda foydalanuvchilar manfaatlarini birinchi o‘ringa qo‘yish” sifatida talqin qiladi [5, 33]. Xalqaro tadqiqotlarda esa tamoyillarning standartlashtirilganligi va ularning global miqyosda qabul qilinishi masalalari muhokama qilinadi [4, 101]. Shuningdek, zamonaviy adabiyotlarda metod va tamoyillarning raqamli

iqtisodiyot sharoitida transformatsiyasi, masalan, real vaqt rejimidagi hisob, blokcheyn texnologiyasi va avtomatlashtirilgan inventarizatsiya kabi yangi usullarning metod tarkibiga kirishi masalalari yoritilmoqda [6, 205].

Muhokama

Buxgalteriya hisobining metodi. Buxgalteriya hisobining metodi deganda, uning predmetini – xo‘jalik vositalari va ularning manbalarini, shuningdek xo‘jalik jarayonlarini uzluksiz, hujjatli va pul o‘lchovida aks ettirish usullari tizimi tushuniladi [1, 46]. Metod tarkibiga quyidagi elementlar kiradi: Hujjatlashtirish – har bir xo‘jalik operatsiyasining yozma guvohnomasi. Bu usulsiz buxgalteriya hisobi mavjud bo‘la olmaydi. Inventarizatsiya – mulk va majburiyatlarni natura va pul shaklida tekshirish. Hujjatlashtirish va inventarizatsiya bir-birini to‘ldiradi. Baholash – xo‘jalik vositalarining pul ifodasini topish. Baholashning asosiy turlari: tarixiy tannarx, joriy qiymat, sof sotish qiymati. Kalkulyatsiya – mahsulot (ish, xizmat) birligi tannarxini hisoblash usuli. Hisobvaraqlar va ikkiyozuv – xo‘jalik operatsiyalarini guruhlash va o‘zaro bog‘lash vositasi. Balans – ma‘lum sanaga mol-mulk va uning manbalarini ikki tomonlama (aktiv va passiv) umumlashtirish. Buxgalteriya hisoboti – davr uchun yakuniy ma‘lumotlar to‘plami.

Ushbu elementlarning barchasi bir-biri bilan bog‘liq va tizimli yaxlitlikni tashkil qiladi. Masalan, ikkiyozuvsiz balans tuzib bo‘lmaydi, kalkulyatsiyasiz esa tannarxni aniqlash mumkin emas. Buxgalteriya hisobining tamoyillari. Tamoyillar buxgalteriya hisobining asosiy qoidalari bo‘lib, ular quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- Ishonchlilik (reliability) – ma‘lumotlar haqiqiy xo‘jalik operatsiyalariga mos kelishi kerak.
- To‘liqlik (completeness) – barcha muhim operatsiyalar aks ettirilishi lozim.
- Moddiylik (materiality) – foydalanuvchi qaroriga ta‘sir qiladigan ma‘lumotlar alohida aks ettiriladi.
- Ehtiyotkorlik (prudence) – aktivlar va daromadlar real, passiv va xarajatlar esa konservativ baholanadi.
- Taqqoslanuvchanlik (comparability) – turli davrlar va korxonalar ma‘lumotlarini solishtirish imkoniyati.
- O‘z vaqtida aks ettirish (timeliness) – ma‘lumotlar kechiktirmasdan berilishi kerak.
- Mazmunning shakldan ustunligi (substance over form) – huquqiy shakl emas, iqtisodiy mazmun muhim.

Tamoyillar ko‘pincha paradoksal vaziyatlarni keltirib chiqaradi. Masalan, ehtiyotkorlik tamoyili moddiylik tamoyili bilan ziddiyatga tushishi mumkin: haddan ziyod konservativ baholash muhim ma‘lumotlarni buzib ko‘rsatadi. Bunday hollarda professional mulohaza (professional judgment) muhim rol o‘ynaydi. Metod va tamoyillarning o‘zaro ta‘siri. Metod

va tamoyillar bir-birisiz samarali ishlamaydi. Masalan, baholash metodi ishonchlilik, ehtiyotkorlik va taqqoslanuvchanlik tamoyillariga tayanishi kerak. Agar korxonada o‘z aktivlarini tarixiy tannarxda baholasa, bu ishonchlilikni oshiradi, lekin joriy qiymatni bilish istagi taqqoslanuvchanlikni ta‘minlash uchun qo‘shimcha ma‘lumotlarni talab qiladi [4, 105]. O‘zbekiston amaliyotida milliy buxgalteriya hisobi standartlari IFRS tamoyillariga yaqinlashtirilgan. Biroq, ayrim metodik masalalarda (masalan, asosiy vositalarni qayta baholash yoki zaxiralarni hisobdan chiqarish usullari) milliy xususiyatlar saqlanib qolgan [5, 35].

Natijalar

Tadqiqot natijasida quyidagi asosiy xulosalar olindi:

1. Buxgalteriya hisobining metodi 7 ta asosiy elementdan (hujjatlashtirish, inventarizatsiya, baholash, kalkulyatsiya, hisobvaraqlar va ikkiyozuv, balans, hisobot) iborat yaxlit tizimdir.
2. Buxgalteriya hisobining tamoyillari xalqaro standartlar asosida 7 ta asosiy qoidaga (ishonchlilik, to‘liqlik, moddiylik, ehtiyotkorlik, taqqoslanuvchanlik, o‘z vaqtidalik, mazmunning shakldan ustunligi) tayanadi.
3. Metod va tamoyillar o‘rtasida dialektik bog‘liqlik mavjud: metod tamoyillarning amaliy ifodasi, tamoyillar esa metodning yo‘naltiruvchi asosidir.
4. O‘zbekiston buxgalteriya amaliyotida IFRS tamoyillari qabul qilingan bo‘lsa-da, ayrim metodik farqlar mavjud.
5. Zamonaviy raqamli transformatsiya metod elementlarining yangi shakllarini (masalan, elektron hujjat aylanishi, avtomatik inventarizatsiya) yuzaga keltirmoqda.

Xulosa

Buxgalteriya hisobining metodi va tamoyillari uning nazariy va amaliy asosini tashkil etadi. Metod buxgalteriya hisobining “qanday qilib” savoliga javob bersa, tamoyillar “qanday asosda” degan savolga javob beradi. Ularning uyg‘unligi moliyaviy ma‘lumotlarning ishonchliligi, tushunarlilik va solishtirilishini ta‘minlaydi. Kelgusida buxgalteriya hisobi metodining raqamli iqtisodiyot, sun‘iy intellekt va avtomatlashtirilgan hisob tizimlari ta‘sirida o‘zgarishi kutilmoqda. Tamoyillar esa o‘zgarimas qadriyatlar sifatida saqlanib qoladi, ammo ularning talqini va amaliyotga tatbiqi yangi texnologiyalar asosida takomillashadi. O‘zbekiston olimlari bu jarayonda faol ishtirok etib, milliy va xalqaro tajribani uyg‘unlashtirishlari lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov, N. (2021). Buxgalteriya hisobi nazariyasi. Toshkent: Iqtisod-Moliya. B. 45-48.
2. Likerman, A. (2017). Accounting Principles and Practice. London: Routledge. B. 112-118.
3. Deloitte (2020). IFRS in your Pocket. London: Deloitte Touche Tohmatsu Limited. B. 18.
4. Nobes, C. (2014). International Classification of Financial Reporting. New York: Routledge. B. 101-105.
5. Shavkatov, Sh. (2022). “Buxgalteriya hisobining milliy tamoyillari”. Iqtisod va innovatsion texnologiyalar, 3(2), 30-38. B. 33-35.
6. Smith, J. (2021). Digital Transformation in Accounting. Sydney: Wiley. B. 205.
7. Pacholi, L. (1494). Summa de Arithmetica, Geometria, Proportioni et Proportionalità. Venetsiya: Paganino Paganini. B. 27.